

Bu yaxınlarda vacib işimlə əlaqədar Nəsimi adına Dilçilik İnstitutuna getmişdim. Orada gözəl insan, etibarlı dost, tanınmış alim, filologiya elmləri doktoru Nəriman Seyidəliyevlə görüşdüm. O, tez şöbəyə qayıdıb, əlində 2 kitab götürüb mənə verərək fəxrəhlə dedi: - Bohram müəllim, yaxşı gəldiniz, bu yaxınlarda "Elm və Təhsil" nəşriyyatı tərəfindən təzə çap olunmuş bu kitabı sizə göndərməyi çox çalışdım. Amma tanış tapmırdım. Yaxşı oldu ki, özünüzdə gəldiniz. Lap yerinə düşdü. İstəyimə çatdım. Çox şükürlər olsun, bizi yaradana. Xoş bir təsadüf oldu...

Mən, evə qayıdandan sonra hər bir nəfis şəkildə çap olunmuş kitabları çox diqqətlə nəzərdən keçirdim. Birinci kitab "Məktəblinin sinonimlər və antonimlər lüğəti" adlanırdı. Onu dərhal çox diqqətlə oxumağa başladım. Kitab cəmi 75 səhifədən ibarətdir. Onun da 49 səhifəsi sinonimlərdən, 21 səhifəsi isə antonimlərdən ayrılıb.

Qeyd edirəm ki, kitabın birinci səhifəsində çox haqlı olaraq Azərbaycan Əlifbası verilib. Müəllif əlifba sırasını verməkdə çox düzgün addım atıb. Belə ki, şagirdlərin gələcəkdə kitabdan səmərəli istifadə etmələri üçün bu tərtibatı seçib. Hər bir şagird lazım olan sinonim və antonimləri tez tapmaq üçün əlifba sırasından vaxt itirmədən istifadə edə bilər. Həm də hər bir dilin fundamenti, axı, Əlifba sırasından başlanır. Hər dəfə ana dilimizin Əlifbasını gördükcə şagirdlə-

lər vasitəsilə yaranan sinonimlər; d) evfemizmlər yolu ilə yaranan sinonimlər və s.

Müəllif haqlı olaraq onu da göstərir ki, sinonimlər müxtəlif mənəçarlarına da malikdir. Bəzi sözlər eyni məfhumu ifadə etdiyi halda, digərləri isə eyni məfhumu deyil, bir-birinə yaxın anlayışları bildirir. Məsələn: eynək-gözlük-çəsmək, yaz-bahar, ayrılıq-hırcan, vətən-ölkə-yurd, göysəmə, göy-yaşıl və s.

Sinonimlərin üslubi cəhətdən fərqləndiyinə də müəllif diqqəti cəlb edir. Haqlı olaraq göstərir ki, ədəbi dildə işlənen sözün uca (neytral söz) dialektlərdə hündür, qəlbi; döymək (neytral söz ümumişlək) - kətəkləmək; əzizləmək; Vətən (neytral söz, ədəbi dildə) - yuva (məcazi mənada) və s.

Kitabın 49 səhifəsində sinonimlər sırası əlifba sırası ilə düzülüb. Müəllif şagirdlərin yaş səviyyəsini nəzərə alaraq bir sözün bütün sinonimlərinin hamısını yazmağı məsləhət bilməyib. Ancaq danışqıda və yazıda ən çox işlənen sinonimlərdən söhbət açıq. Məsələn: acgöz, doymaz, güzüdoymaz, tamahkar; avam, anlamaz, nadan, oxumamış, savadsız, elmsiz; bağışlamaq, bəxşis etmək, hədiyyə vermək, peşqəş etmək və s.

Aydındır ki, sinonimləri və antonimləri çox olan dillər çox zəngin dillər hesab olunur. Ana dilimiz də bu cəhətdən zəngin dillər sırasına daxildir. Bu baxımdan da bütün dillər-

rabəniz-əğbəniz, xoşxəbə-raraxəbərlər) olur.

Antonimlər özləri 2 yerə bölünür: a) mütləq antonimlər; b) nisbi antonimlər. Müəllif onların hər birini ayrı-ayrı izah edərək yazır: "Mütləq antonimlər əkslik dərəcəsinə görə tam əks olunan sözlərdir. Məsələn: böyük-küçük, ağlamaq-gülmək və s. Nisbi antonimlər isə dərəcəsinə görə tam əks olmayan sözlərdir. Məsələn: ağ-göy, qış-payız və sair.

Antonimlər bədi-üslubi baxımdan da çox zəngindir. Aydındır ki, sinonimlər kimi, antonimlərdən də həm danışqı zamanı, həm də bədi əsərlərdə təsadüf hadisələri, müxtəlif münasibətləri təsvir edərək onlardan çox geniş istifadə olunur. Sinonimlərdən fərqli olaraq antonimlər bir-birindən tire (-) işarəsi ilə fərqləndirilir.

Novator alim Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun 3 görkəmli dilçi aliminin və bir orta məktəb müəlliminin məsləhəti və rəyi ilə çap olunan ikinci dəyərli kitabı "Məktəblinin frazeoloji sinonimlər lüğəti" adlanır. Bu kitabı da öz gözəl forması və dərin məzmunu ilə diqqəti çox cəlb edir. Bu kitab da birinci kitabın, belə demək mümkünsə, davamı hesab etmək olar. Bu kitab da birinci kitab kimi AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Elmi Şurasının 29 iyun 2022-ci il tarixli iclasının 6 №-li protokolu əsasında çap olunub.

Müəllifin 2-ci kitabı da Azərbaycan

görə 2 böyük qrupa ayrılır. Bunlardan birincisi, feili frazeoloji birləşmələr, ikincisi feili olmayan (qeyri-feili) frazeoloji birləşmələr (yəni işi frazeoloji birləşmələr, sifəti frazeoloji birləşmələr, tərkibində say olan frazeoloji birləşmələr, əvəzliliklə işlənen frazeoloji birləşmələr, zərfi frazeoloji birləşmələr və s.).

Müəllif frazeoloji birləşmələrin semantik zənginliyindən də söhbət açaraq onların aşağıdakı qruplarını xüsusi qeyd edir: Çoxmənalı frazeoloji birləşmələr, omonim frazeoloji birləşmələr, sinonim frazeoloji birləşmələr və antonim frazeoloji birləşmələr.

Qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji birləşmələrin üslubi imkanları dildə genişdir. Onlar fikri emosional, yığcam, obrazlı, dəqiq ifadə edir. İstər danışqı zamanı, istərsə də yazı zamanı bu frazeoloji birləşmələrdən geniş istifadə edilir. Bu birləşmələr dili daha da gözəlləşdirir, onu daha da obrazlı ifadə edir. Məsələn: acı söz demək, kəfinə soğan doğramaq, aşına zəhər qatmaq, qanını qaraltmaq; başını itirmək, əli yerdəngöydən üzlümək, başı şişmək, başı qazana dönmək (nə deyəcəyini bilməmək). Doğrusu, hər biri 100 səhifə olmayan bu kitabları diqqətlə oxuduqca adamın qəlbində öz ana dilimizə qarşı olan sevinc, fəxr hissi daha da gurlayır. Onun ləksikasının hədsiz dərəcədə zəngin olmasına heyran qalırsan. Sonra da düşünsən öz-özü-

ÇOX DƏYƏRLİ KİTABLAR

rin yaddaşlarında o, daha möhkəmlənəcək, yaddan çıxmayacaq.

Kitabda Əlifba sırasından sonra sinonimlər haqqında qısa məlumatda oxucuya təqdim olunur. Müəllif, əvvəlcə sinonimlər haqqında söhbət açaraq deyir: - "Sinonim yunan sözü olub (yun. Synonymos) "eyni cür adlandırma", "eynənəmə", "oxşar", "eyniadlı", "yaxınmənalı" məfhumları bildirir. Onlar dildə mənə zənginliyini əks etdirir, təsiriliyi artırır, təkrara yol vermir, mənanı çox dəqiqləşdirir, dili rəngarəng edir. Sinonimlər iki yerə ayrılır: nisbi sinonimlər və mütləq sinonimlər". Müəllif hər bir dildə böyük rol oynayan sinonimlərin də ana dilimizdə, Azərbaycanda dildə oynadığı böyük roldan söz açıq və yazır: - Bir-biri ilə üslubi çaralarına, monaca bir-biri ilə əlaqədar olmayan, ancaq mənə görə sinonim olan sözlər nisbi sinonimlər adlanır. Bir məfhumu öz ləksik mənasına görə ifadə edən və ləksik-semantik variantlarına əsasən bir-birinə uyğun gələn sinonimlər isə mütləq sinonimlər adlanır.

Müəllif haqlı olaraq, onu da qeyd edir ki, sinonimlər arasında oxşarlıq olsa da, onlar eyni fikrin ifadə zənginliyi, müəyyən stilə bağlılığı və işlədilmə dərəcəsinə görə fərqlənir. Sinonimləri təşkil edən sözlər eyni nitq hissəsinə aid olur. Onlar cümlədə həmcins üzv olur, eyni suala cavab verir.

Kitabda müəllif sinonimlərin yaranma yollarından da qısa söhbət açaraq deyir: "Sinonimlər müxtəlif yollarla yaranır: a) yalnız milli sözlərdən ibarət olan sinonimlər; b) həm milli, həm də alınma sözlərdən ibarət olan sinonimlər; c) yalnız alınma sözlərdən ibarət olan sinonimlər; d) dialektizm-

də yazılmış bədii əsərləri ana dilimizə tərcümə etmək üçün böyük imkanlar yaradır. Deməli, ana dilimizin ləksikası, söz ehtiyatı çox zəngindir. Müasir dövrdə şagirdlərin də söz ehtiyatını zənginləşdirmək üçün belə zəruri kitabların yazılmasına böyük ehtiyac duyulur. Heç şübhəsiz ki, müəllif bu zəruri ehtiyacı nəzərə alaraq bu kitabları qələmə alıb.

Müəllif haqlı olaraq antonimlərdə də bu kitabda 24 səhifə yer ayırıb. Lazım olan məqamlarda şagirdlərin işini, sinonimlərin və antonimlərin tez seçilib toplanmasını lap asanlaşdırıb. Müəllifin bu məsələyə ciddi yanaşması da çox əhəmiyyət kəsb edir. Kitabdan istifadə edən hər bir şagird çox əziyyət çəkmir, özünə lazım olan sinonim və antonimi dərhal tapa bilir.

Aydındır ki, sinonimlər kimi, antonimlər də hər bir dildə çox aktiv rol oynayır. Dildə işlənen sinonimlərin əksəriyyətinin antonimləri vardır. Antonimlər də sinonimlərin kimi dildə çox aktiv rol oynayır. Müəllif kitabda antonimin mənasını izah edərək yazır: - Antonim yunan sözü olub ("anti" - əks və "onoma" - isim ad sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir), bir-biri ilə zidd məfhumları ifadə edir. Semantik sistemdə müəllim ləksik-semantik sistemində müəllim rol oynayır. Antonimlərin yaranıb formalaşması əşya, hadisə və hərəkətlərin ziddiyyətli olması ilə əlaqədardır. Məsələn: gözəl-cirkin, axşam-səhər, aşağı-yuxarı, gəlmək-getmək, yaxşı-pis, şirin-acı və sair.

Müəllif onu da qeyd edir ki, antonim sözlər dildə əsasən on çox isim, sifət, feil və zərflərdə təsadüf olunur. Onlar quruluşuna görə sadə (pis-yaxşı, ağ-qara) düzəlmə (səsi-sessiz, gülməli-ağlamlı) və mürəkkəb (qar-

can Əlifbası ilə açılır. Sonra isə dilin frazeologiyasından söhbət açılır. Dilin lüğət tərkibində xüsusi lay təşkil edən frazeoloji vahidlər hər bir xalqın dilində onun məişətini, adət və ənənələrini əks etdirən bir güzgüdür. Aydın həqiqətdir ki, frazeologiya hər bir dilin rəngarəngliyinin, obrazlılığının ekspressivliyinin, ifadəliliyinin formalaşması prosesinin göstəricisidir. O, nitqin səlisliyini, gözəlliyini, emosionallığını təmin edən linqvistik elm sahəsidir. Bu sahə daim araşdırılır, ona görə ki, o dildə mühüm rol oynayır.

"Frazeologiya" yunan sözü (phrasios, phrasios ifadə... logiya) olub dillə xas olan sabit sözlər birləşmələrini öyrənir. Müəllif onu da qeyd edir ki, frazeologiya bir elm sahəsi kimi türkologiyada XX əsrin 40-ci illərindən öyrənilməyə başlanmışdır. Bu, müasir dildə dilçiliyin ləksikologiya, ləksikoqrafiya, üslubiyyat, sintaksis və s. - ilə əlaqədardır. Müəllif onu xüsusi qeyd edir ki, frazeologizm sabit semantikaya malik sözlər birləşmələri və cümlələrin ümumi adı olmaqla nitqə hazır şəkildə daxil edilir.

Müəllif dildə çox işlənen frazeologizmlərdən geniş söhbət açaraq qeyd edir ki, bu birləşmələr bir sadə sözəndən ibarət olmayıb iki, üç və həətə bir neçə sözün birləşməsindən yaranaraq həm söz birləşməsi şəklində olur, həm də cümlə halında formalaşır və müəyyən bir anlayış bildirir. Məsələn: qulaq asmaq (dinləmək), nitqi qurumaq (danışa bilməmək), baş-beynini aparmaq (deng etmək, bezdirmək), əli yerdəngöydən üzlümək (ümidsiz olmaq) və s. Müəllif onu xüsusi olaraq qeyd edir ki, Azərbaycan dilçiliyində frazeoloji vahidlər morfoloji-sintaktik əlamətlərinə

nə: "Doğrudan ana dilimiz nə qədər zəngindir? Biz onunla çox fəxr edirik, qürurlarıq. O, bizim daim varlığımızdır. Onsuz biz yaşaya bilmərik..."

Heç şübhəsiz ki, ana dilimizi hədsiz dərəcədə ürəkdan sevan, ona böyük rəğbət hissi bəsləyən müəllif da böyüyən gənc nəslimizdə, orta məktəb şagirdlərində ana dilimizə qarşı olan sevgi və məhəbbət hissini bir daha gücləndirmək və onların söz ehtiyatlarını bir daha zənginləşdirmək üçün bu kitabları araya-ərsəyə götürüb. Müəllif yaxşı bilir ki, ana dili bizim hamımızın varlığı, başımızın tacıdır. Biz onun bütün sahələrini yaxşı bilməliyik, söz ehtiyatımız çox zəngin olmalıdır. Onu dərinlən öyrəndikcə ona olan sevgimiz, məhəbbətimiz də çox artır.

Ümummilli lider, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev də həmişə vurğulayırdı: "Xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir". Doğrudan da belədir. Ana dilimiz bizim əbədi varlığımızdır.

Bu kitabları oxuyandan sonra mən bir daha əmin oldum ki, öz elmi dəyəri, böyük əhəmiyyəti ilə başqa kitablardan çox fərqlənən bu iki kitab ölkəmizdə milyonlarla orta məktəb şagirdlərinə böyük xeyir verəcək. Onların daim stilistiki kitablarına çevriləcək. Kitablarnın müəllifinə qarşı da qəlblərdə çox böyük rəğbət və minnətdarlıq hissi coşub daşacaq. Ona "çox sağ olsun!" deyəcəklər.

Bəhram SARICALLI,
Azərbaycan Jurnalistlər
Birliyiinin üzvü, Ali kateqoriyalı
ingilis dili müəllimi